

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١
١٤٩٦٣٤

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد «M.A»

گرایش: تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان:

مطبوعات عصر مشروطه و نقش آنها در تحولات سیاسی و فرهنگی ایران

(نگاهی به مباحث سیاسی و فرهنگی ایران بین سال های ۱۳۱۴ تا ۱۳۴۴.ه.ق)

استاد راهنما:

دکتر محمد نبی سلیم

۱۳۸۹/۱۰/۵

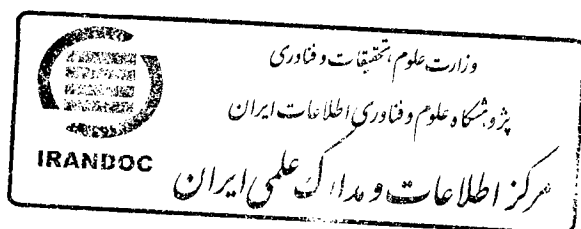
استاد مشاور:

دکتر مهتری ادیسی آریمی

نگارش:

سید رضا میر صالحی

زمستان ۱۳۸۴

۱۴۹۶۳۴

باسمه تعالی

صور تجلسه دفاع

با تأییدات خداوند متعال جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد محترم / آقای رضا میرهاجری در رشته: تاریخ
 تحت عنوان: مضموعات عمر سردرطم و نقش آنها در تحولات سیاسی و فرهنگی ایران (دوره اسلامی)
 با حضور استاد راهنما، استاد (استادان) مشاور و هیأت داوران در
 دانشگاه آزاد اسلامی - واحد شاهرود در تاریخ ۱۳۹۶/۱/۸ تشکیل گردید. در این جلسه،
 پایان نامه با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت.
 نامبرده نمره ۱۷,۵ با امتیاز بسیار خوب دریافت نمود.

استاد راهنما: دکتر محمدتقی سلیم

استاد (استادان مشاور):

۱. دکتر مهراد ادریس

۲.

۳.

هیأت داوران:

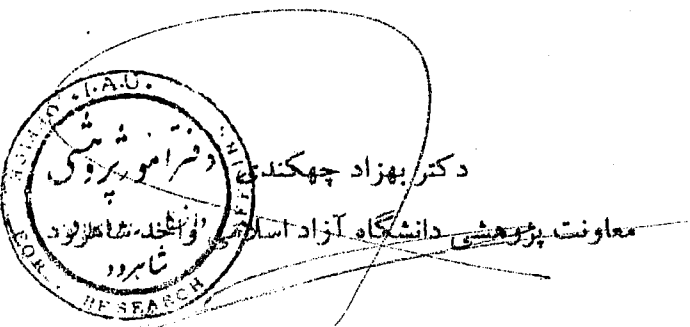
۱. دکتر محمدحسین سعیدیان

۲.

۳.

مدیر گروه یا رئیس تحصیلات تکمیلی واحد:

دکتر محمدتقی سلیم

سپاسگزاری

سپاسگزارم خدای بی همتا را که در لحظه لحظه زندگیم، وجودش را با تمام وجودم حس کرده و در تمام طول حیاتم از او یاری طلبیده و می طلبم.

اکنون که به لطف پروردگار کار نگارش پایان نامه را به اتمام رسانده ام بر خود لازم می دانم که از همه کسانی که در تهیه آن - از انتخاب موضوع تا تدوین نهایی - مرا یاری نموده اند تشکر نمایم. بویژه از استاد راهنمای گرانقدر و عزیز، جناب آقای دکتر محمدنبی سلیم که همراهی دلسوزانه و عالمانه ایشان در به ثمر رسیدن این تحقیق نقش بسزایی داشت. همچنین از استاد محترم و گرانقدر سرکار خانم دکتر ادیسی آریمی که زحمت مشاوره این پایان نامه را برعهده داشتند و اساتید گرانمایه ای که در طول تحصیل از محضرشان بهره ها بردم.

تقدیم به:

مادرم، الهه عشق و ملکه خوبیها...

تقدیم به همسر عزیزم و مهربانم و خانواده محترم ایشان

و به عزیزانی که در بین ما نیستند

ولی یاد و خاطرشان در قلب ما جاودان است

فهرست مطالب

۱	چکیده.....
۲	مقدمه.....
۷	فصل اول: مبانی و کلیات.....
۸	۱-۱: ارتباطات.....
۸	۱-۱-۱ ارتباط اجتماعی.....
۱۰	۱-۲: بیان کارکرد ارتباطات در جوامع بشری.....
۱۲	۱-۳: خط.....
۱۷	۱-۴ انواع ارتباطات سنتی.....
۱۸	۱-۵ رسانه های گروهی (Media).....
۲۱	۱-۶ وظایف و کارکردهای وسایل ارتباطی.....
۲۴	۲-۱ واژه شناسی.....
۲۷	۲-۲ تاریخچه مطبوعات.....
۲۷	۲-۲-۱ تاریخچه مطبوعات در جهان.....
۲۹	۲-۲-۲ تاریخ مطبوعات در ایران:.....
۴۲	۲-۳ انواع مطبوعات.....
۴۶	۲-۳-۱ انواع نشریات غیر ادواری.....
۴۶	۲-۳-۱-۱ آگهی (Advertisement).....
۴۶	۲-۳-۱-۲ خبرنامه (Newsletter).....
۴۷	۲-۳-۱-۳ اعلامیه (circular).....
۴۷	۲-۳-۱-۴ کاتالوگ (Catalogue).....
۴۸	۲-۳-۱-۵ بروشور.....
۴۸	۲-۳-۱-۶ آنکت.....
۴۸	۲-۳-۱-۷ شبنامه.....

۵۱	۱-۳ تحولات سیاسی
۵۷	۱-۱-۳ قرارداد ۱۹۱۹ و ثوق الدوله - سایکس
۵۹	۲-۱-۳ کودتای ۳ حوت ۱۲۹۹ رضاخان - سید ضیاء:
۶۱	۲-۳ تحولات فرهنگی
۶۵	۱-۲-۳ آموزشگاهها:
۶۶	۲-۲-۳ کتابخانه ها:
۶۸	۱-۴ مطبوعات عصر مظفری
۶۸	۱-۱-۴ نگاهی به مطبوعات این دوران:
۶۹	۲-۱-۴ ویژگیهای جراید دوره مظفری
۸۱	۳-۱-۴ تشکیل اداره انطباعات دولتی
۸۵	۲-۴ مطبوعات عصر محمد علی شاه
۸۵	۱-۲-۴: چالش جراید با حکومت
۹۵	۲-۲-۴ ویژگیهای جراید دوره محمد علی شاه
۹۶	۳-۲-۴ معرفی دو روزنامه مهم این دوران
۱۰۲	۳-۴: مطبوعات عصر احمد شاه
۱۰۲	۱-۳-۴ مروری بر تحولات سیاسی و اجتماعی این دوران تا سلطنت رضاشاه پهلوی
۱۱۳	۲-۳-۴ تاجگذاری احمد شاه و بروز جنگ جهانی اول
۱۴۴	۳-۳-۴ ویژگی های جراید دوره احمد شاه
۱۴۸	۳-۳-۴ روزنامه های عهد احمد شاه
۱۵۳	نتیجه گیری
۱۵۵	فهرست منابع و مأخذ
۱۶۱	چکیده انگلیسی

چکیده

ارتباط در کانون تمامی مراودات اجتماعی حضور دارد، هر گاه که افراد بشر ناچار به برقراری روابط منظم با یکدیگر شده اند. ماهیت سیستمهای ارتباطی که میان آنها بوجود آمده است، اشکال این سیستمها و تأثیرات آن، تا حد زیادی امکان نزدیکتر ساختن جوامع به یکدیگر یا اتحاد آنها را فراهم کرده است.

به طور کلی آن چه پس از فرمان مشروطیت تا کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ ش بر مطبوعات و روزنامه نگاران گذشت توقیف های مکرر مطبوعات به ویژه به امر درباریان و سفارتخانه های روس و انگلیس، دستگیری، محاکمه، حبس، شلاق، ترور و اعدام بسیاری از مطبوعاتیان بود. با کودتا سوم اسفند ۱۲۹۹ روزنامه نگاران، نخستین گروهی بودند که هدف هجوم واقع شدند و نشریاتشان طبق ماده بیانیه کودتا تعطیل شد و خیل عظیمی از آنان دستگیر شدند. از کودتا تا انقراض قاجار جمعی از روزنامه نگاران برای جلوگیری از استقرار دیکتاتوری مراتبها کشیدند و رنج ها بردند. جمعی محاکمه شدند. حدودی کتک خوردند و چند تن جان به سر قلم نهادند.

هدف در این پژوهش بررسی مطبوعات عصر مشروطه و نقش آنها در تحولات سیاسی و فرهنگی ایران می باشد. در این پژوهش این فرضیه مطرح بود که آیا مطبوعات عصر مشروطه در تحولات سیاسی و فرهنگی ایران تأثیر گذار بودند. یا نه.

کلید واژه‌ها:

مطبوعات، ارتباطات، مشروطه، قاجاریه، مجلس

مقدمه

قبل از ورود به بحث مطبوعات و نشریات و تأثیرات متقابل آن بر جریان‌های تاریخی، سیاسی لازم است تعریفی از ارتباط عرضه گردد تا خطوط کلی تحقیق روشن تر گردد. تعاریف بسیار را می توان برای ارتباط بیان کرد که بیشتر در مقوله ی مبادلات دو طرفه انسانی کار برد دارد. مثلاً یک از محققین در این خصوص معتقد است ارتباط پهنه ی گسترده مبادلات انسانی حقایق و عقاید است. همینطور، ارتباط آن شکل از کنشی متقابل است که از طریق نمادها صورت می گیرد این نمادها ممکن است نمادهای اشاره ای، تصویری، تجسمی، لفظی یا هر نماد دیگر باشد که به منزله ی محرک رفتار عمل می کنند. رفتاری که بوسیله خود نماد و بدون وجود شرایط ویژه آن کس که واکنش نشان می دهد بروز نمی کند.

ارتباط در کانون تمامی مراودات اجتماعی حضور دارد، هر گاه که افراد بشر ناچار به برقراری روابط منظم با یکدیگر شده اند. ماهیت سیستمهای ارتباطی که میان آنها بوجود آمده است، اشکال این سیستمها و تأثیرات آن، تا حد زیادی امکان نزدیکتر ساختن جوامع به یکدیگر یا اتحاد آنها را فراهم کرده است.

اما خود ارتباطات فی نفسه با پیدا شدن خط است که معنی پیدا می کند. و همانطور که می دانیم پیدایش، ساخت و اهمیت خط در شکل گیری تمدن بشری بصورت تمام و فرهنگ و اندیشه به صورت خاص جایگاه ویژه ای را به خود اختصاص داده یکی از فلاسفه معتقد است مهمترین گامی که انسان به سوی مدنیت برداشته، همانا اختراع خط است.

مراحل تکمیل و نظور خطوط بشر را می توان به چهار گروه تقسیم بندی کرد.

۱. مرحله اول خط نگاری یا نقاشی.
۲. مرحله دوم، خط نموداری یا علامتی.
۳. خط آهنگی یا صوتی.
۴. خط الفبائی.

اما بدنبال اختراع خط و تهیه الواح، اخبار فتوحات دولتهای عهد باستان نوشته و به صورت نوعی خبرنگار برای والیان و اشراف مملکتی فرستاده می شد. اما همزمان بار رشد شهر نشینی و گسترش ارتباطات اجتماعی، زمینه افزایش سطح توقع و آگاهی جوامع بشری فراهم شد، بطوری که زمینه برای ایجاد رسانه های خبری هم مهیا گردید.

در یکی از لغت نامه های موجود واژه مطبوعات، جمع مؤنث مطبوع (چاپ شده، طبع شده) به معنای نوشته های چاپی و در اصطلاح روزنامه ها و مجلات آمده است.

یکی دیگر از فرهنگ های جامع نیز واژه مطبوع، اندیشه طَبَع در زبان عربی، به معنای چاپ شده چاپی آمده. در فرهنگ دیگری در تعریف مطبوع این مترادفها را بیان داشته. طبع شده، مهر شده آلوده و ناپاک، زشت، و..

در تعریف جریده آمده است، جریده از ریشه جَرَدَ عربی به معنای سیاهه برداری کردن، جمع آوری، موجودی و ثبت کردن دیده می شود.

در یکی از لغت نامه ها جریده اینچنین تعریف شد: دفتر حساب، دفتر نویسندگان رساله ای که مصالح حکومت در آن نوشته آید، رساله ای که در آن نویسنده، دفتر، دفتری که جیره لشکریان در آن نوشته شود، رساله ای که حوادث و اخبار را در اوقات معین منتشر می کند، رساله های ماهیانه یا هفتگی و جز آن حاوی مسائل علمی، سیاسی و اخبار وقت.

تعاریفی که از واژه مطبوعات عنوان گردید را شاید بتوان تعریفهای لغوی ونسبی داشت. اما امروزه در تعریف این واژه صاحب نظران، مفاهیمی را بیان می کنند که شاید کاملتر و جامعتر باشد برای مثال در کتاب روابط عمومی و رسانه چنین آمده است: مطبوعات به آندسته از رسانه های همگانی که برای پخش و انتشار اخبار، اطلاعات، آگاهیها و ایجاد ارتباط میان مردم و انتقال فرهنگ و ارزشها از زبان و بیان مکتوب استفاده می کنند گفته می شود.

اما قدیمیترین نشریه ای که در جهان منتشر گردید روزنامه ای بود مرسوم به (آکتاسناتوس) که در زمان ژول سزار امپراطوری منتشر گردید.

بعد از روم چین با انتشار روزنامه ای در ۸۳۴ میلادی با نام «کین بال» دومین کشور دارای روزنامه است اما اولین روزنامه چاپی جهان در سال ۱۶۰۵ در بلژیک تحت عنوان (Levetligeke+Eig+dinyhe) با مدیریت «آبراهام ورهون» به چشم می خورد.

اما اولین نشانه های انتقال اخبار مربوط به دوره ی داریوش و خشایار هخامنشی می رسد که اخبار مهم مملکتی بر روی الواح و به شمارگان صد نسخه در هر ماه تهیه و برای استانداران در نواحی مختلف امپراطوری فرستاده می شد.

در واقع می توان بنیاد مطبوعات ایران را به سال (۱۲۳۰ق، ۱۸۱۵ میلادی) دانست که عباس میرزا نایب السلطنه پنج نفر ایرانی را برای تحصیل در رشته های مختلف به انگلستان اعزام کرد، یکی از این پنج نفر، میرزا صالح شیرازی یا

کازرونی بود که بر اساس اسناد بدست آمده تا امروز بنیانگذار نخستین نشریه ادواری چاپی که در ایران محسوب می گردد. نشریه او به «کاغذ اخبار» معروف است.

اما اهمیت مطبوعات و نشریات در انتقال و احتمالاً هدایت جریانات تاریخی بخصوص احزاب و گروههای سیاسی باعث گرایش نگارنده به این موضوع شد. همانگونه که مد نظر است فعال شدن احزاب در جریان مشروطه و به شکل پررنگ تر پس از لزوم ایجاد نشریات حزبی را دامن زد. بصورتی که مثلاً حقوق صوراسرافیل و مساوات توسط اعضاء کمیته انقلابی از جمله سلیمان اسکندر انتشار یافت. از سوی دیگر مطبوعات به عنوان نشریه ای که هر روز منتشر می شد با خطوط خاص خودش مخاطبان خود را جذب می کرد گاهاً جریان ساز می شد. هر چند که بزرگان عرصه سیاست هم گاهاً در آن مقاله می نوشتند و اظهار نظر می کردند.

در کنار مطبوعات سیاسی، شاهد نشریات اقتصادی، ادبی، اجتماعی و یا ترکیبی از هر ۳ مورد هم هستیم که خود جای تأمل خاص دارد. دلایل فوق به همراه علاقه شخصی نگارنده به دنبال کردن خطوط مطبوعات و مسیر حوادث و جریانات تاریخی منعکس شده در مطبوعات همینطور وجود اشخاص چون ملک المتکلمین، علامه دهخدا ذکاء المک فروغی سید ضیاء الدین سلیمان خان اسکندر، میرزا محمد علی خان کاشانی، محمد رضا شیرازی، سید عبد الرحیم خلخایی، میرزا جهانگیر خان صور اسرافیل باعث تسریع این امر شد که البته همانطور که می دانیم برخی از ایشان جان بر سر این راه گذاشتند. هدف از انتخاب این موضوع هم نگاهی به مباحث سیاسی و فرهنگی ایران در بین سالهای ۱۳۱۴ تا ۱۳۴۴ ه.ق بود، شایان توجه است تأثیرات متقابل فرهنگ و امور فرهنگی بر جریانات سیاسی از مهمترین فاکتورها در بررسی های تاریخی به حساب می آید، همانگونه که مباحث اقتصادی در پی ریزی جریانات سیاسی تأثیر گذار بودند نظیر مارکسیت، لیبرالسیم و ... مباحث فرهنگی هم گاهاً باعث شکل گیری این جریانات شده است.

اما در خصوص موضوع مورد بحث تحقیقات ارزنده ای از سوی محققین ایرانی وخارجی صورت گرفته که گاهاً حتی با کاستی های هم در این پروسه ما را روبه رو می کند. نخستنی اثر تاریخ جراید و مجلات ایران تألیف محمد صدرهاشمی است از انتشارات کمال که تقریباً قدیمی ترین و قوی ترین اثر(موجود) در نخستین مطبوعات و مجلات است بصورتی که سایر آثار شکل گرفته در این بخش از این اثر تأثیر پذیرفته اند اما در کنار این اثر. تاریخ روزنامه نگاری ایران مجموعه مقالات نوشته فرید قاسمی از انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد ومطبوعات سیاسی ایران در عصر مشروطیت تألیف عبدل الرحیم ذاکر حسین از انتشارات دانشگاه، تهران، نظارت بر مطبوعات در حقوق ایران از محمد ابراهیم- انصار

لاری از انتشارات سروش، روزنامه های ایران از آغاز تا سال ۱۳۲۹ ه.ق برداشتی از فهرست مل رایینو ترجمه و تدوین جعفر خمami زاده، همینطور از صبا تا نیما از یحیی آرین پور، انتشارات زوار ادبیات سیاسی ایران در عصر مشروطیت از استقرار مشروطیت تا خلع قاجار از عبد الرحیم ذاکر حسین انتشارات علمی و سرگذشت مطبوعات ایران از سید فرید قاسمی را می توان نام برد.

در جمع آوری این اثر نگارنده با مشکلات عدیده ای مواجه بود. جدا از دوری از کتابخانه های مرجع و اصلی که عمومآدر مراکز استانها اصلی و پایتخت موجود بود، آرشیوهای مجلات و روزنامه ها هم تقریباً غیر قابل دسترس بودند که این خود لزوم ایجاد تکثیر یا انتشار این مجلات و روزنامه ها در سایر مکانها برای محققان را بر می تابد. از سوی دیگر کم بودن منابع ومؤلفه در خصوص موضوع مورد بحث نگارنده دچار مشکلات جدی کرد. همین طور معاصر بودن ولو بودن موضوع لزوم تحقیقات دامنه دارتری در این زمینه را بیان می کند.

در این پژوهش این فرضیه مطرح بود. آیا مطبوعات عصر مشروطه در تحولات سیاسی و فرهنگی ایران تأثیر گذار بودند. یا نه که همانگونه که می دانیم مطبوعات جای اظهار نظرهای خبری و سازمانی است و در پشت احزاب و گروههای سیاسی هم اشخاص تأثیر گذار با نگرش خاص سیاسی خود به چشم می خورند که گاهاً باعث ایجاد و شکل گیری جریانات حاض سیاسی شده اند. همینطور شکل گیری مجلس شورای ملی و ورود احزاب در مجلس ملی تقسیم بندهای شکل گرفته در مجلس، مصوبات، لایحه ها و.. جای انعکاس در جراید و مجلات داشت.

روش تحقیق در این اثر بصورت کتابخانه ای به همراه فیش برداری که جمع آوری و طبقه بندی اطلاعات و داده ها در غالب فصول و بخش های تفکیک شده نمایان است.

این پایان نامه شامل ۲ بخش و ۶ فصل می باشد که در بخش اول به مبانی و کلیات، تاریخچه روزنامه در جهان و ایران که خود شامل واژه شناسی، انواع مطبوعات و تاریخچه مطبوعات پرداخته شده است. در فصل سوم هم مروری بر تحولات سیاسی و فرهنگی ایران از عصر مظفر الدین شاه، انقراض قاجاریه پرداخته شده است. شایان توجه است در این فصل تحولات سیاسی و تحولات فرهنگی هر کدام جداگانه مورد بررسی قرار گرفته است در بخش دوم مطبوعات عصر مظفری همراه مختصری از وقایع عصر مظفری، ویژگی های جراید در ایندوره و به همراه معرفی ۲ جریده مهم در این دوره ذکر شده است که این پروسه در دوره های بعدی عیناً تکرار شده است یعنی دوره های محمد علیشاه و احمد شاه.

این پایان نامه در ظل توجهات خاص استادان محترم جناب آقای دکتر محمد نبی سلیم استاد راضی و خانم دکتر
مهری ادیسی استاد مشاور شکل گرفته بر آستان رفیعشان سرفرو آورده و کمال تشکر را از درگاهشان دادم، در ضمن
پرسنل کتابخانه دانشگاه اسلامی واحد شاهرود معاونت محترم پژوهشی، آموزشی، گروه محترم تاریخ مقطع فوق لیسانس
از پدر و مادر و سایر عزیزانی که مرا در این امر یاری رسانند سپاسگذارم. امیدوارم که اهل تحقیق کاستی ها و کمبودهای
این اثر که تنها متوجه حقیر می باشد و به دیده ی اغماض می نگرد.

فصل اول:

مبانی و کلیات

۱-۱: ارتباطات

ارتباط انسانها، سنگ بنای جامعه انسانی است و بدون آن هرگز فرهنگ بعنوان خصیصه جامعه انسانی پدید نمی‌آید، از جانب دیگر گسترش ارتباطات نوین، جامعه جدید را چنان از جامعه پیشین متمایز ساخته است که برخی عصر نو را عصر ارتباطات می‌نامند. با مروری کوتاه بر پاره‌ای از مفاهیم اساسی، همچون ارتباطات اجتماعی و رسانه‌های ارتباط جمعی می‌توان به اهمیت و کارکرد آنها در موضوع این پژوهش پی برد، لذا در آغاز کلام، آنچه که بیان آن ضروری به نظر می‌رسد، بررسی مفاهیم فوق می‌باشد.

۱-۱-۱ ارتباط اجتماعی^۱

ارتباط، بر گرفته از واژه ربط به معنی پیوند و اتصال می‌باشد که در مفاهیمی چون ربط دادن، بستگی، پیوستگی و رابطه کاربرد دارد.

معانی مختلفی از کلمه ارتباط در فرهنگ نوین بصورت، اتصال، پیوستگی، التزام، نسبت و پیوستگی از دوسو^۲ و در فرهنگنامه معین بصورت بستن، بر بستن، بستن چیزی را به چیز دیگر و رابطه آمده است.^۳ در خصوص تعریف ارتباط، چارلز

^۱ Social Communication

^۲ سیاح، احمد: فرهنگ جامعه نوین، ج ۱، ص ۵۲۹

^۳ معین، احمد: فرهنگ فارسی، ج ۱، ص ۱۸۹

کولی، یکی از معتبرترین محققان این رشته، بر این باور است که: ارتباط مکانیسمی است که از خلال آن روابط انسانها برقرار می شود و بسط می یابد.

در تعریفی بسیار موجز، دانشمندانی چون: لاندبرگ، شراگ، لارسن^۱ ارتباط را عبارت از انتقال از معانی یا پیام از طریق نمادهایی^۲ چند می دانند.

در جایی دیگر در تعریف ارتباط گفته شده: انتقال اطلاعات اندیشه ها، نگرشها یا هیجانات از یک شخص یا یک گروه به شخص یا گروه دیگر^۳

همچنین ناصر الدین پروین چنین نوشته است: ارتباط مسیر گاهیست.^۴

تعاریف بسیاری را می توان برای ارتباط نقل کرد، تعاریف زیر شاید تمایل به استفاده از این واژه را در مقوله مبادلات دو طرفه انسانی نشان دهد. ردفیلد^۵ معتقد است که: ارتباط پهنه گسترده مبادلات انسانی حقایق و عقاید است. همچنین ارتباط آن شکل از کنش متقابل است که از طریق نمادها صورت می گیرد، این نمادها ممکن است نمادهای اشاره‌ای، تصویری، لفظی یا هر نماد دیگری باشد که به منزله محرک رفتار عمل می کنند، رفتاری که بوسیله خود نماد و بدون وجوه شرایط ویژه آن کس که واکنش نشان می دهد بروز نمی کند.^۶

پس می توان گفت که ارتباط، انتقال پیام به دیگری و اساس شکل گیری جامعه است.

ارتباط در کانون تمامی مراودات اجتماعی حضور دارد، هر گاه که افراد بشر ناچار به برقراری روابط منظم با یکدیگر شده اند ماهیت سیستمهای ارتباطی که میان آنها بوجود آمده است، اشکال این سیستمها و تاثیرات آن تا حد زیادی امکان نزدیکتر ساختن جوامع به یکدیگر یا اتحاد آنها را فراهم کرده است.

1 o.n.larsen, c.c.s-chrag, G,A lundberg

۲ Symbols: نشان، علامت، رمز، نماد بسیار مهم در جامعه شناسی بحساب می آید. ارتباط انسانها هرگز بدون نماد میسر نیست و در بسیاری

از موارد ماهیت ارتباط خود تحت تاثیر نمادها قرار می گیرد.

3 دایره المعارف کتابداری و اطلاع رسانی، ج ۱، ص ۱۲۸

4 پروین ناصر الدین، تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان، ص ۱۲

5 Redfield

6 lundberg

در آغاز ارتباط پایدار و مستمر، تنها میان اجتماعات محدود میسر بود، گروههایی از مردم که در کنار یکدیگر زندگی می کردند یا بخشی از یک واحد سیاسی یکسان را تشکیل می دادند، لیکن امروزه در نتیجه سرعتی که در کار رسانه های خبری بوجود آمده است و به دلیل وجود شبکه روابط گوناگونی که در سراسر دنیا گسترش یافته است، ارتباط تا به آغاز رشد کرده که الزاماً ابعاد جهانی پیدا کرده است.^۱

هر ملتی اکنون پاره ای از واقعیت روزمره زندگی ملتی دیگر را تشکیل می دهد. دنیا اگر چه ممکن است از بهم پیوستگی خود، آگاهی واقعی نداشته باشد، اما به مسیر خود در جهت بهم وابستگی روز افزون ادانه می دهد لیکن این بهم وابستگی گاهی مایه بروز نابرابریهایی شدید می گردد، به سوء تفاهم منجر می شود و منابع تنش را چند برابر می کند که در مجموع جهان را در هیان نگاه می دارد. افزایش امکانات برقراری ارتباطات می تواند به کاهش تاثیر آنها از طریق حساس تر ساختن هر فرد نسبت به مشکلات و آرزوهای افراد دیگر و آگاه تر کردن هر ملت از خطراتی که بطور کلی در کمین جامعه جهانی است، کمک کند. پس تصور این نکته فکر خامی نیست که مردم، چون پیش از پیش احساس می کنند که سرنوشت ملیشان کاملاً به هم گره خورده است، در آینده، در پی گسترش روابط دوستانه روز افزون با یکدیگر و برقراری تدریجی روابط مبتنی بر احترام متقابل و همکاری خواهند بود.

۱-۲: بیان کارکرد ارتباطات در جوامع بشری

بدنبال آشنایی با تعریف های گوناگون ارتباط و نیز کارکرد آن در جوامع بشری، بیان نقشهای ارتباطات امری لازم به نظر می رسد که می توان آنها را به شرح زیر عنوان کرد:

الف) اطلاعات: گردآوری، ذخیره، پرورش و انتشار اخبار، حقایق و عقاید لازم برای رسیدن به درکی آگاهانه از وضعیت فرد، جامعه و شرایط ملی و بین المللی و اتخاذ تصمیمات مناسب بر اساس آن است.

ب) مشارکت: فراهم آوردن یک پشتوانه همگانی علمی و فکری برای عموم مردم در جهت همبستگی و آگاهی اجتماعی، تا بدین ترتیب افراد بتوانند با استفاده از آن بطور فعال در زندگی عمومی مشارکت داشته باشند.

1 جهت اطلاع بیشتر به کتاب یک جهان، چندین صدا: انتشارات یونسکو و جامعه شناسی ارتباطات، باقر ساروخانی،

ج) انگیزش: پیشبرد اهداف کوتاه مدت و بلند مدت اجتماعی هر دو و نیز آرزوها فردی به منظور تحریک فعالیتهای فردی و جمعی در جهت اهداف عمومی.

د) گفت‌وگو: ارائه اطلاعات موجود به منظور روشن شدن مسائل عمومی و آسان کردن توافق همگانی، و نیز تقویت توجه عمومی به مسائل محلی، ملی و بین‌المللی.

ج) آموزش و پرورش: انتقال دانش برای تکامل معنوی بیشتر، منش‌سازی و کسب مهارت‌ها در طی سال‌های زندگی است.

و) پیشرفت فرهنگی: انتشار کارهای فرهنگی و هنری، حفظ میراث فرهنگی و گسترش افق‌های فردی از طریق بیدار کردن قوه‌ی ابتکار و تحریک آفرینش و نیازهای زیبا‌شناختی است.

ز) تفریحات: اشاعه و ترویج نمایش، ادبیات، ورزش و نظایر اینها برای سرگرمی و تفریح فردی و جمعی است.

ح) انسجام‌دهی: قرار دادن پیام‌های گوناگون در دسترس افراد، گروه‌ها و ملت‌ها برای کمک به شناخت و درک دیدگاه‌ها و آرزوهای مشترک یکدیگر.

از دیدگاه دیگر ارتباطات عهده‌دار سه نقش یا عملکرد عمده در قبال فرد است:

۱- الگو یا نمونه‌ای از جهان برای فرد، فراهم می‌آورد.

۲- وضع فرد را در بستگی با دیگر افراد تبیین می‌کند.

۳- فرد را در سازگاری توفیق‌آمیز با محیط خویش یاری می‌کند.

ارتباط، علاوه بر این ویژگی‌ها، که عمدتاً به افراد مربوط می‌شود در تعهدات جمعی نقشی حیاتی و فزاینده ایفا کرده، دولت‌ها در برنامه‌ریزی برای آینده نیازمند اطلاعات درباره‌ی مسائل بسیار متنوع و فراوانی همانند رشد جمعیت، میزان محصول و منابع آب، نه تنها در قلمرو خود، بلکه در خارج از کشور هستند.

در ادامه بحث ارتباطات، به تاریخچه‌ی اجمالی و انواع آن اشاره می‌گردد: در سراسر تاریخ، افراد بشر همواره رد‌پی بهبود توانایی خویش برای دریافت و جذب اطلاعات در خصوص محیط پیرامون خود و افزایش سرعت، وضوح و تنوع در انتقال اطلاعات مربوط به خود بوده‌اند. آنان کار بر قراری ارتباط را با استفاده از اشارات سر و دست و علایم صوتی آغاز

1 رید بلیک و ادوین هارولدسن، طبقه‌بندی مفاهیم در ارتباطات، ص ۱۷

کردند و برای انتقال پیامهای خود به توسعه و تکمیل یک رشته ابزار غیر لفظی پرداختند: موسیقی، رقص، نقاشی و دیگر نمادهای ترسیمی، مانند پیتوگرام^۱ از این دسته اند. بدنبال پیتوگرام، ایدئوگرام^۲ که اهمیت ویژه ای داشت و به بیان موضوعی با اندیشه ی انتزاعی کمک می کرده، ظهور کرد.

اما آنچه که به نوع بشر در دنیای حیوانی، یک موقعیت ممتاز بخشید تکامل زبان بود، که باید به ارتباط انسانی، تمام این ابزارهای ارتباط که همزمان از آنها استفاده می شد، در فرایند تشکّل افراد بصورت جامعه و برای بقای آنان، ابزارهای ضروری بود. همچنان که گروههای جدا از هم مراحل تکامل را طی می کردند، شکل و محتوای ارتباط میان فردی، (Interpersonal communication)^۳ کاملاً تنوع می یافت، زبانهای متمایز با مجموعه ی لغات و ساختار زبانی منطق با رسوم و سنتهای مشخص اقتصادی، اخلاقی و فرهنگی تکامل می یافتند.

۱-۳: خط

خط، دومین پیشرفت و دستاورد عمده بشر، به کلام، دوام و بقا و جوامع، استمرار می بخشید. مهمترین گامی که انسان به سوی مدنیت برداشته همانا اختراع خط است^۴. اما در خصوص پیدایش و تکوین خط نباید پنداشت که خط یکباره از گوشه ای از جهان از طرف یک یا چند تن بطور کامل اختراع شد و از آنجا به سایر نقاط به ارمغان رفته است، یا اینکه هر قومی برای خود خطی کامل و زیبا ساخته آنرا به دیگران آموخته اند، بلکه باید دانست که اصل خطوط، از نقش کردن پندار و تصور بشر با صورتی ساده و عاری از صفت و کودکانه برخاسته است.

انسان از وقتی که بخود آمد و ارتباطی بین افراد صورت گرفت سعی داشت که اندیشه ها و مرادهای خود را بصورتی به طرف مقابل بفهماند و ساده ترین روشی را که برای بجا آوردن این مقصود پیشنهاد خاطر ساخت آن بود که

1 Pictogram: رسم یا نقاشی روی سنگ یا دیوار که مربوط به دوران پیش از تاریخ است.

2 Ideogram: یک تصویر یا نماد قرار دادی که نمودار یک چیز یا یک فکر است، اما لغت یا عبارتی برای آن نیست.

3 ارتباط میان فردی (بین افراد)، ارتباطی است مستقیم بین دو نفر یا تعداد بیشتری از افراد که در مجاورت فیزیکی قرار دارند. طی این ارتباط،

تمامی حوادث پنجگانه می تواند بکار گرفته شود.

4 به کتاب تاریخ خط، آلبرتین گاور رجوع شود.

این خیالات را بر روی سنگ یا تخته یا بر دیواره ی غارها مطابق صورت خارجی که در نظر است مجسم سازد، پس قدیمترین خطوط عالم، قدیمترین نقوشی است که مردم برای مجسم کردن اندیشه های خود نگاشته اند و خط بدین طریق رفته رفته بوجود آمد و خطوطی که بعدا نوشته شده و دنباله ی آنها تا امروز پیوستگی یافته خلاصه ی آن نقوش و کامل شده ی زحماتی است که با نهایت سعی و آزمون و تکرار و اصلاحات پی در پی از طرف مردم و در ازای زمان بدست ما رسیده است. نوشتار بطور کلی نوعی ذخیره سازی اطلاعات است اگر چه تنها گونه آن نیست. سالها پیش از پیدایش خط و حتی همزمان با آن حافظه انسان این وظیفه را بر عهده داشته است، جوامع بشری، انجام این مهم را به حافظه گروهی از فرهیختگان و برگزیدگان واگذار کرده بودند. انتقال شفاهی اطلاعات به تناسب ماهیت آن، مستلزم تماس شخصی و اغلب طولانی و ممتد دو تن یا بیشتر است، در نوشتار اطلاعات به شیوه ای عینی نگاشته می شود که در تمامی شرایط مکان و زمانی برای کلیه افرادی که بتوانند آنها را بخوانند قابل استفاده خواهد بود

البرتین گاور در کتاب تاریخ خط تمامی گونه های خط را به دو گروه اندیشه نگار و آوا نگار تقسیم می کند¹ در خطوط اندیشه نگار، اندیشه بطور مستقیم منتقل می شود مانند تصویر پا که می تواند معنی پا رفتن داشته باشد اما خط آوانگار بسیار پیچیده است

در کاوشهای انجام شده د نمادهای قدیمی که محل اقامت انسانهای اولیه بوده، نقوش و تصاویری از حیوانات و نباتات بدست آمده است که مظهر خیالات مردم بوده و بعضی از آن نقوش را توانسته اند با اصل خیال نقاش مطابق ساخته، بخوانند. اما اینک مراحل تکمیل و تطّور را می توان در چهار مرحله به شرح زیر عنوان کرد:

مرحله اول: خط نگاری یا نقاشی، زمانی که افراد خیال و اندیشه ی خود را بصورت نقش و نگار تجسم داده و آنها وسیله ی مهم دیگری قرار دهد، این خط دارای زبان خاصی نیست و می توان آنها را بین المللی دانست خط هیروگلیف مصر باستان اصلاح شده این خط بوده است.

مرحله دوم: خط نموداری یا علامتی، یعنی خطی که برای هر اسم خواه اسم ذات ما یعنی نشانه و علامت خاصی قرار دهند، در چنین خطی باید به مفاهیم لغات یا کلمات معمول در آن زبان علامتهایی معین بکار برد، الفبا در این خط موردی ندارد. این قبیل خطها دارای شکلها و علامتها ی بسیاری است مثل خطوط بابلی و آشوری قدیم.

1 آلبرتین گاور، تاریخ خط ترجمه عباس مخبر و کورش صفوی، (نشر مرکز، تهران، ۱۳۸۱) چاپ دوم ص ۹